

تاریخچه گروه موزیک نظامی در دارالفنون

● اسفندیار معتمدی*

اشاره

موسیقی و موزیک نظامی از دوران باستان همواره در ایران جایگاه معنادار و مهمی داشته است، اما تا قبل از تأسیس دارالفنون هیچ گاه به صورت عملی و به معنی شناسایی یک علم که بر پایه تحصیل و تتبع باشد مورد توجه قرار نگرفته بود. با تأسیس دارالفنون و آمدن مستشاران اروپایی به ایران موسیقی نظامی به صورت علمی و عملی مورد استقبال و توجه دانش آموخته‌های ایرانی قرار گرفت و ورقی دیگر به تاریخ موسیقی ایران افزوده شد. در ذیل مقاله‌ای به قلم آقای اسفندیار معتمدی در خصوص تاریخچه گروه موزیک نظامی در دارالفنون تقدیم می‌شود.

پنج سال پس از تأسیس دارالفنون، نخستین گروه موزیک نظری و عملی در آن جا شکل گرفت. موسیقی نظامی در ایران سابقه کهن دارد؛ پادشاهان باستانی ایران صدای بلند شیپورها و طبل‌ها را نشان آمادگی برای جنگ و همبستگی نظامی و شجاعت و پیروزی می‌دانستند. از نوشته‌های هردودت چنین برمی‌آید که در مراسم آیینی زرتشتیان سرود مقامی و مذهبی خوانده می‌شد. گزنفون اشاراتی به موسیقی تشریفاتی و رزمی می‌کند (دایرةالمعارف فارسی، ۱۳۷۴، ص ۲۹۰۸).

زرتشتیان هنگام نیایش همچنان که در کلیسا ناقوس را به صدا درمی‌آوردند، طبل و شیپور نیز می‌نواختند. در زمان خلفای اسلامی هم، فرماندهان از این آلات استفاده می‌کردند. در دوران آل بویه به وقت نماز سه بار طبل و شیپور و کرنا و نی را در اقامتگاه امیر می‌نواختند. در کتاب مقامات حریری (اثر یحیی بن محمود واسطی (۶۱۶-۶۱۵) که منسوب به دوران خلیفه منتصر در بغداد می‌باشد)، تصویری از اسب‌سواران و ساربانان قافله حج آمده که بیرق در دست گرفته و شیپور، نقاره و جفجغه می‌نوازند. در سراسر دوران آغازین اسلامی و تا قرن نوزدهم در ایران وظایف نظامی و تشریفات بی‌شماری به عهده نقاره‌خانه بود ... نشان اقتدار و استقلال بود. این آلات موسیقی در جشن‌های پیروزی استفاده می‌شد (نقاره صدمنی) و جلوس فرمانروا را بر تخت سلطنت و یا ورودش را به پایتخت و خروجش را از شهر اطلاع

* پژوهشگر در حوزه تاریخ آموزش و پرورش

گروه موسیقی
نظامی دارالفنون
در هم شکل کردن
آموزش و اجرای
موسیقی نظامی
و معرفی انواع
گوناگون ابداعات،
روش‌ها و اصلاحات
این رشته نقش
داشت

می‌داد و اوقات شرعی یا زمان طلوع و غروب آفتاب را در ماه رمضان اعلام می‌کرد. عباس میرزا از حامیان موسیقی نظامی به سبک اروپایی بود و برای ایجاد گروه موسیقی به سبک اروپایی تلاش بسیار کرد. در زمان محدث (۱۳۲۷-۱۲۱۳) نقاره‌چی‌ها و دسته موسیقی نظامی اروپایی در مراسم تشریفات رسمی حضور داشتند. میرزاتقی‌خان امیرکبیر در زمانی که عباس میرزا در آذربایجان بود با روش اداری و نظامی حکومت‌های اروپایی آشنا شد و زمانی که ناصرالدین‌شاه را به تهران آورد و بر تخت نشاند و مدعیان سلطنت را از میان برداشت و کشور را به آرامش رسانید دست به یک سری اصلاحات زد. یکی از کارهای اساسی او تأسیس دارالفنون و دعوت از معلمان خارجی بود. گرچه در زمان افتتاح مدرسه و ورود معلمان خارجی امیرکبیر در صدارت نبود اما کار مدرسه دارالفنون آغاز شد و ادامه یافت و گروهی برای تعلیم موزیک نظامی و تربیت متخصص برای موسیقی نظامی تأسیس شد و یک معلم موزیک فرانسوی به‌نام آلفرد ژان باپتیست لومر استخدام شد و در ۱۲۴۷ ش. به تهران آمد و در اتاق‌های حیاط بیرونی دارالفنون به تعلیم این رشته و خط موسیقی (نت) مشغول شد و تا سال ۱۲۶۴ ش. هفده گروه نظامی را آموزش داد که در میان آن‌ها چندین شاگرد برجسته رشد یافت و دسته موزیک دولتی و گارد سلطنتی به شیوه اروپاییان تشکیل شد (مشحون، ۱۳۷۳، ص ۵-۴۳۴).

متخصص دیگری هم از اتریش آورده بودند به‌نام «گوار» که موزیک کامران میرزا را اداره می‌کرد. (خالقی، ۱۳۷۶، ص ۲۱).

گروه موسیقی نظامی دارالفنون در هم شکل کردن آموزش و اجرای موسیقی نظامی و معرفی انواع گوناگون ابداعات، روش‌ها و اصلاحات این رشته نقش داشت و بعد از آن بود که واژگانی همچون موزیکچی، موزیکانچی‌باشی، ارکستر، سولفژ (نت‌خوانی) و هارمونی متداول شد. سازهای اروپایی همچون کلارینت، ترمپت، ابوا (نوعی ساز بادی)، ترومبون (نوعی ساز برنجی بادی) و شیپور فرانسوی وارد ایران و معرفی شدند. موسیقی برای نخستین بار در حکم علم جدیدی تدریس و با پیروی از شیوه‌ها و الگوهای اروپایی به تعلیم آهنگ‌سازی، هماهنگ‌سازی و رهبری ارکستر پرداختند.

1. note

نگاهی دقیق و
موشکافانه به برنامه
درسی می توان
دریافت که لومر
به جای آن که فقط
به آموزش نظامی
بسنده کند
به آموزش
همه جانبه
باور داشت

«لومر» و «میرزاعلی خان نقاش باشی» ملقب به مزین الدوله که معلم موسیقی و مترجم او بود کتاب‌هایی در زمینه موسیقی ترجمه کردند که تمامی آن‌ها توسط انتشارات دارالفنون در دهه ۱۲۸۰م/ ۱۲۵۹ش، چاپ و منتشر شد و در کلاس‌های درس مورد استفاده قرار گرفت و پایه موسیقی جدید شد. برنامه درسی این دوره آموزش چنین بود:

● **سال اول:** سولفژ، موسیقی نظری، آموزش یک ساز بادی، فارسی و ریاضیات.

● **سال دوم:** سولفژ، موسیقی نظری، احداث سازی بادی، فارسی و ریاضیات.

● **سال سوم:** سولفژ، موسیقی و تاریخ.

● **سال چهارم:** سازشناسی، هماهنگ‌سازی، هارمونی، فرانسه و جغرافی.

● **سال پنجم:** آموزش ساز دوم بادی، مشق موسیقی نظامی و زبان فرانسه
(در پایان سال پنجم دانشجویان گواهی‌نامه موسیقی نظامی دریافت می‌کنند).

● **سال ششم:** هارمونی، پیانو، هماهنگ‌سازی، ریاضی و فرانسه.

● **سال هفتم:** هارمونی، پیانو و فرانسه.

با نگاهی دقیق و موشکافانه به برنامه درسی می‌توان دریافت که لومر به جای آن‌که فقط به آموزش نظامی بسنده کند به آموزش همه‌جانبه باور داشت. مثلاً دانشجویان مجال داشتند تا مطالبی چون ادبیات فارسی، ریاضیات، تاریخ و جغرافی، زبان فرانسه مطالعه کنند. لومر با این شیوه فن موسیقی نظامی اروپایی را در دارالفنون نهادینه کرد و آن را در بافت آموزشی بزرگ‌تری قرار داد.

ناصرالدین‌شاه گروه موزیک را مورد حمایت خاص قرار داده و هنگام بازگشت سفرش از اروپا (۱۲۵۲ش) چندین پیانو برای دربار سوغات آورده بود که کسی در تهران نمی‌توانست آن‌ها را بنوازد یا کوک کند. محمدصادق خان معروف به سرورالملک نوازنده چیره‌دست سنتور و عضو برجسته گروه موسیقی نظامی شاه از این فرصت بهره گرفت و نواختن پیانو را آموخت. او حتی توانست پیانو را بر اساس دستگاه یک‌چهارم کوک کند که مناسب سبک‌های مخصوص ایرانی بود. شاه به او دستور داد تا به زنان حرم بیاموزد که چگونه پیانو بنوازند. به‌زودی شماری از آنان توانستند کنسرت‌های خصوصی برای ناصرالدین‌شاه ترتیب دهند و شاه نیز اغلب به آن‌ها سکه طلا و جواهرات پاداش می‌داد (معیرالممالک، ۱۳۶۱).

■ شاگردان لومر

سلیمان خان از اولین و بهترین شاگردان لومر بود. وی قره نی کوچک می‌زد ولی در تعلیم تمام اسباب بادی دست داشت و پیانو هم می‌نواخت ... برای آوردن آلات موسیقی به خارج از ایران سفر کرد. غلامرضاخان (سالار معزز) از شاگردان لومر بود که بعدها سمت محلی شعبه موزیک را یافت. از کارهای نامبرده به کمک مزین الدوله ترجمه یک دوره کتاب هماهنگی و سازشناسی و ارکستر شناسی موسیقی نظام است که به شاگردان که می‌خواستند بعدها رئیس دسته موزیک شوند تدریس می‌شد (خالقی، ۱۳۷۶، ص ۲۲۳).

«مدرسه موزیک»
تا سال ۱۳۰۷ ادامه
داشت تا آن که
سازمان آن تغییر
کرد و «مدرسه
موسیقی دولتی»
جای آن را گرفت

دیگر شاگردان لومر «نصرالله مین‌باشیان» ملقب به «نصرالسلطان» پسر سالار معزز بود که مقدمات موسیقی را فراگرفت و برای ادامه تحصیل به روسیه رفت. وی پس از تکمیل تحصیلات به ایران برگشت و به تدریس و تعلیم ویولن، ویولن سل و پیانو پرداخت و معاون مدرسه موزیک و بعد از پدر رئیس کل موزیک نظامی شد.

افراد دیگری که در موسیقی ایران جایگاه والایی یافتند و بر آن اثر گذاشتند عبارتند از: ارسلان‌خان ناصر همایون (۱۲۹۹-۴۵) که با نواختن پیانو و چند ساز دیگر آشنا شد و به ریاست موزیک سلطنتی مظفرالدین‌شاه برگزیده شد. ابراهیم آژنگ که استاد ویولن شد، کلاسی برای آموزش موسیقی مخصوصاً ویولن تأسیس کرد و با تأسیس رادیو در سال ۱۳۱۹ سرپرستی نوازندگان را بر عهده گرفت. محمودخان رئیس موزیک اقتصادی، میرزا فضل‌الله معلم موزیک سلطنتی (معاون ناصر همایون)، صفرعلی‌خان رئیس موزیک شهرستانک، غلامحسین‌خان وثوق‌حضور، میرزااحسین‌خان (رئیس موزیک دولتی)، یدالله‌میرزا و معاونش غلام‌علی‌خان گردافتن (معاون موزیک قزاقخانه)، مصطفی‌خان (رئیس موزیک مدرسه نظام)، آقاخان بزرگ و ... نیز از جمله پیشگامان دیگر موسیقی ایران بودند.

□ تأثیر شعبه موزیک دارالفنون در حفظ موسیقی ملی

اگرچه شعبه موزیک در دارالفنون برای تربیت مربی دسته‌های موزیک نظامی به وجود آمد و به شیوه اروپایی به آموزش نت موسیقی و نواختن سازهای بادی موزیک نظامی پرداخت اما شاگردان مدرسه علاقه‌مند به یاد گرفتن حداقل یکی از سازهای ایرانی شدند و بعضی از آن‌ها در این قسمت هم به درجه استادی رسیدند. شاگردان این مدرسه در موسیقی نظامی کشور بسیار مؤثر بودند و هر یک در لباس نظامی و درجه افسری، رئیس یکی از دسته‌های موزیک شدند.

بسیاری از این فارغ‌التحصیلان که در موسیقی ملی هم کار می‌کردند، اطلاعات خود را درباره موسیقی ایرانی ثبت و ضبط کردند و آنچه را از موسیقی قدیم ایران به‌دست اساتید دوره قاجاریه رسیده بود حفظ کردند و به‌دست آیندگان سپردند. اکنون مطمئن‌ترین سند ما در موسیقی قدیمی و ملی ایران دستگاه‌ها و آوازه‌ها و گوشه‌هایی است که به‌دست این افراد و دیگر موسیقیدانان ماهر و استاد در دفاتر موسیقی به یادگار مانده است.

«مدرسه موزیک» تا سال ۱۳۰۷ ادامه داشت تا آن که سازمان آن تغییر کرد و «مدرسه موسیقی دولتی» جای آن را گرفت. بعداً به ترتیب به «مدرسه موسیقار»، «هنرستان موسیقی» و «هنرستان علمی موسیقی» موسوم شد (خالقی، ۱۳۶۴، ص ۱۲۰).

منابع

- ۱ اشراقی، مهدی (۱۳۸۴)، دارالفنون، وزارت آموزش و پرورش، پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- ۲ خالقی، روح‌الله (۱۳۶۴)، سرگذشت موسیقی ایران، چاپ اول، تهران، نشر کتاب.
- ۳ محبوبی اردکانی (۱۳۶۸)، چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین‌شاه، به کوشش ایرج افشار، انتشارات اساطیر.
- ۴ مشحون، حسین (۱۳۷۳)، تاریخ موسیقی ایران، تهران، نشر سیمرغ با همکاری نشر فاخته، جلد دوم.
- ۵ معیرالممالک، دوست‌علی‌خان (۱۳۶۱)، رجال عصر ناصری، تهران.